

УДК 332.6

JEL Classification: Q15; Q18

DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202001018>

Р. ЛЕВЕК

Сільськогосподарські структури, сталість продовольчих систем та регулювання земельних ринків

Мета статті - дослідити різні сільськогосподарські виробничі структури, їх еволюцію та логіку, що знаходиться в її основі. Показати наслідки функціонування земельних ринків, а також висвітлити фактори, що обмежують ефективний розвиток рослинництва, з урахуванням екологічних аспектів. Порівняти ефективність різних виробничих одиниць та запропонувати способи регулювання земельних ринків у різних географічних масштабах із залученням усіх зацікавлених сторін.

Методика дослідження. Дослідження виконано із застосуванням загальнонаукових підходів і методів, зокрема емпіричного методу (комплексна оцінка сучасного стану сільськогосподарських структур, земельних ринків); інституціонального аналізу (для вибору ефективних механізмів регулювання земельних ринків); абстрактно-логічного (теоретичні узагальнення та формулювання висновків).

Результати дослідження. Визначено безумовну необхідність жорсткого регулювання земельних ринків державами, місцевими громадами, споживачами та самими виробниками, з метою перерозподілу земель на користь осіб, які особисто задіяні в системі сільськогосподарського виробництва, та для забезпечення поліпшення функціонування екосистеми природних, сільськогосподарських та лісових зон.

Елементи наукової новизни. Розкрито мету і специфіку діяльності великих та малих агроформувань. Визначено основні тенденції земельних ринків світу. Виявлено переваги фермерських господарств сімейного типу над великими аграрними холдингами в економічному, соціальному та екологічному плані. Запропоновано основні інструменти регулювання земельних ринків.

Практична значущість. Спираючись на зарубіжний досвід, запропоновано дієві механізми регулювання земельних ринків з метою побудови сталого, економічно ефективного та соціально-справедливого землекористування в аграрній сфері, що забезпечить розвиток сільських територій та формування ефективного сільського господарства. Табл.: 3. Рис.: 2. Бібліогр.: 26.

Ключові слова: концентрація земель; ринки фермерських земель; регулювання ринків фермерських земель; сімейна ферма; агроекологія.

Левек Роберт - інженер, спеціаліст з питань сільського господарства АгроПаріТех (напрямок INAPG), президент AGTER (Асоціація з поліпшення управління земельними, водними та природними ресурсами) (Франція, м. Париж, вул. Клода Бернарда, 16)

E-mail: robert.levesque@agter.org

Постановка проблеми. Останніми роками в усьому світі спостерігається тенденція до концентрації земель в руках величезних сільськогосподарських виробничих структур, що веде до зменшення кількості малих господарств. Така концентрація земель, головним чином, відбувається через мало або зовсім не регульовані земельні ринки, що часто призводить до повної ліквідації менш слабких, в економічному сенсі, сільськогосподарських товаровиробників.

Разом із тим, коли йдеться про забезпечення людства продовольством у майбутньому, необхідно враховувати не лише еко-

номічні, фінансові та соціальні аспекти. Родючість ґрунту, екосистемні функції сільськогосподарських, природних та лісових зон повинні підтримуватися та відновлюватися. Проте використання природних невідновлюваних ресурсів (таких, як фосфати та калійні сполуки), кліматичні зміни, які стають все серйознішими, руйнування біорізноманіття та деградація ґрунтів не забезпечують сталості світових продовольчих систем. У цьому контексті потребують розвитку агро-екологічні практики та переробка органічної речовини за участі споживачів. Тенденції споживчого світу та несільськогосподарського виробництва, що призвели до деградації функціональності природних, сільсько-

© Р. Левек, 2020

господарських та лісових систем, потребують негайного перегляду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Функціонування різних сільськогосподарських структур та продовольчих систем розглядалися в працях Р. Аверил [8], Ж. Камил [9], В. Рікарді [25], Хуберт Коше [11] та ін. Вагомими щодо регулювання земельних ринків в Україні стали дослідження таких науковців, як: Ю.О. Лупенко [2] В.Я. Месель-Веселяк [3], М.М. Федоров [4], О.В. Хомаківська [5, 17], І.В. Юрченко [6]. Однак сталість продовольчих систем та необхідність регулювання земельних ринків у контексті землекористування різними сільськогосподарськими структурами залишаються недостатньо висвітленими, що спонукає до подальших наукових досліджень та пошуків у цьому напрямі.

Мета статті - дослідити різні сільськогосподарські виробничі структури, їх еволюцію та логіку, що знаходиться в її основі. Показати наслідки функціонування земельних ринків, а також висвітлити фактори, що обмежують ефективний розвиток рослинництва, з урахуванням екологічних аспектів. Порівняти ефективність різних виробничих одиниць та запропонувати способи регулювання земельних ринків у різних географічних масштабах із залученням усіх зацікавлених сторін.

Виклад основних результатів дослідження. *Сільськогосподарська виробнича одиниця.* Сільськогосподарською виробничою одиницею вважається економічна одиниця, яка належить та керується фізичною чи юридичною особою, або сім'єю (в широкому сенсі), яка на обмеженій території розвиває сільськогосподарську діяльність, тобто орієнтує біологічні цикли рослин та / або тварин, поєднуючи працю, живі ресурси (насіння, рослини, тварин), фізичний капітал (приміщення, техніку), різні засоби виробництва (добрива, пестициди, гербіциди тощо), щоб виробляти сільськогосподарську продукцію, яка споживається самим виробником або продається для харчової промисловості чи для інших цілей.

Якщо у всьому світі сільське господарство є поєднанням таких складових, як: клімат, ґрунти, рослини, тварини - то важливо також констатувати крайню різноманітність сільськогосподарських виробничих одиниць, тобто організацію поєднання роботи, біологічних ресурсів, фізичного капіталу,

засобів виробництва, фінансування та розподілу прибутків. Існує велика різниця між азійським селянином, який обробляє 0,5 га, та бразильською чи українською компанією, що має в обробітку 100 тис. га.

Сільськогосподарські виробничі структури світу. Достовірні, сучасні та однорідні дані щодо сільськогосподарських виробничих одиниць у світі відсутні. Різні джерела дають можливість отримати інформацію про їх масштаби.

Роботи Lattre-Gasquet (de) та ін. (2015) [18] дають уяву про неоднорідність сільського господарства у світі. Разом в Європі, Америці та Океанії нараховується 6% сільськогосподарських економічних одиниць земної кулі та виробляється 45% сільськогосподарської продукції у її вартісному вираженні на 43% сільськогосподарських площ. Африка об'єднує 16% селян світу. З п'яти селян у світі чотири є азіатами (78%). У Китаї найчисленніше сільське населення (38% селян планети є китайцями). Один з п'яти селян є індійцем. Один селянин з п'яти походить з інших азійських країн (рис. 1).

Як свідчать дані за 2010 р., розміри площ на виробничу одиницю в світі досить різні. Так, 6% американських та європейських виробничих одиниць мають доступ до 43% сільськогосподарських земель, тоді як решта 94% в Азії та Африці використовують лише 57% площ. Менше 5% мають площі понад 5 га. Більше 70% сільськогосподарських виробничих одиниць мають менш ніж 1 га: в Китаї 90% селян; решта азійського континенту 60%. У Північній та Центральній Америці, а також в Європейському Союзі виробничі одиниці з площею менше 1 га становлять трохи менше 25% виробників.

Ці дані відчутно відрізняються від даних, опублікованих ФАО у звіті за 2014 р. щодо стану продовольства та сільського господарства в світі. Згідно з цією публікацією, 84% господарств обробляють площі менш ніж 2 га та займають 12% усіх сільськогосподарських земель, тоді як господарства з площею понад 20 га становлять 2% від усієї кількості та експлуатують 72% площ [23]. Різниця полягає саме в методиці підрахунку дуже малих виробничих одиниць. Дані показують значну концентрацію земель у руках меншості та численних сільськогосподарських товаровиробників, яким належать дуже малі площі.

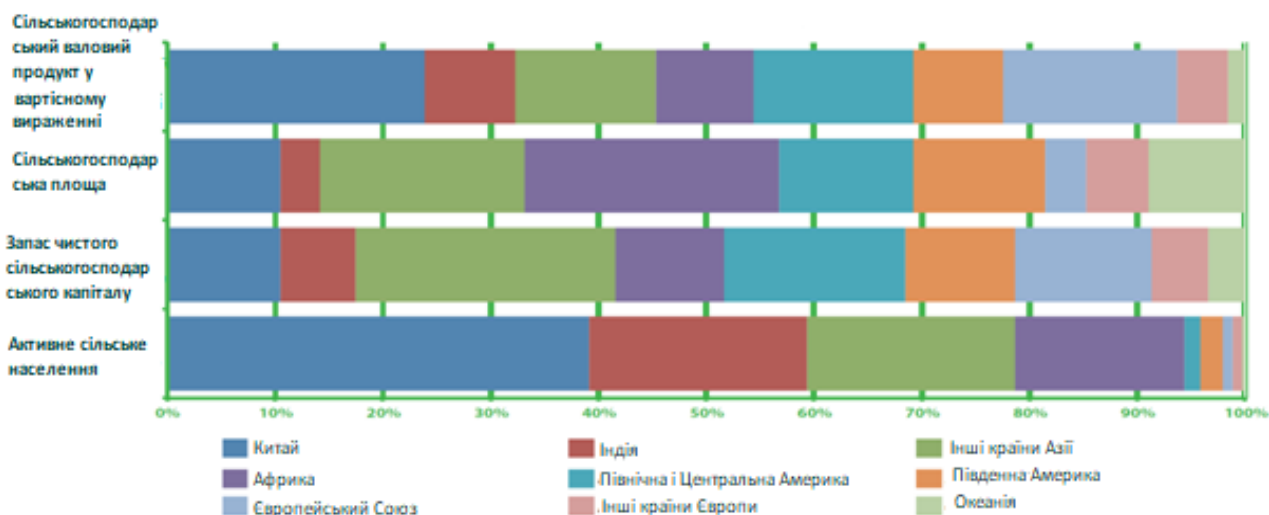

Рис. 1. Розподіл валової продукції, капіталу та сільськогосподарської праці за регіонами у світі, 2007 р.

Джерело : Lattre-Gasquet (de), Marie; Donnars, Catherine; Marzin, Jacques et Piet, Laurent. Sur la base de la base de données FAOSTAT. In Quel(s) avenir(s) pour les structures agricoles ? Cahier Déméter n° 15. Janvier 2015.

Нерівність у регіонах та на національному рівні. Нерівність існує не лише між великими регіонами світу, а й в середині самих регіонів та країн. В Європі (на 2010 р., коли ЄС включав 27 країн), 2,8%

виробничих одиниць використовували понад половину сільськогосподарської площі, тоді як 80% господарств з площею менше 10 га становили 12% усіх площ (табл. 1).

1. Розподіл сільськогосподарських площ Європи залежно від сільськогосподарських виробничих одиниць, 2010 р.

Розмір (га)	Холдинги			Площа, га		
	x1000	%	Σ%	x1000	%	Σ%
< 10	9 363	80	80	20 994	12	12
10 до < 20	903	8	88	12 663	7	19
20 до < 50	774	7	95	24 518	14	33
50 до < 100	392	3	98	27 451	16	49
≥ 100	325	2	100	88 873	51	100
Усього	11 757	100		174 499	100	

Джерело: Farm Structure Survey (FSS) 1990-2013р, Eurostat - Laurent Piet's calculations(INRA).

Ця нерівність дуже варіює залежно від країн (рис. 2).

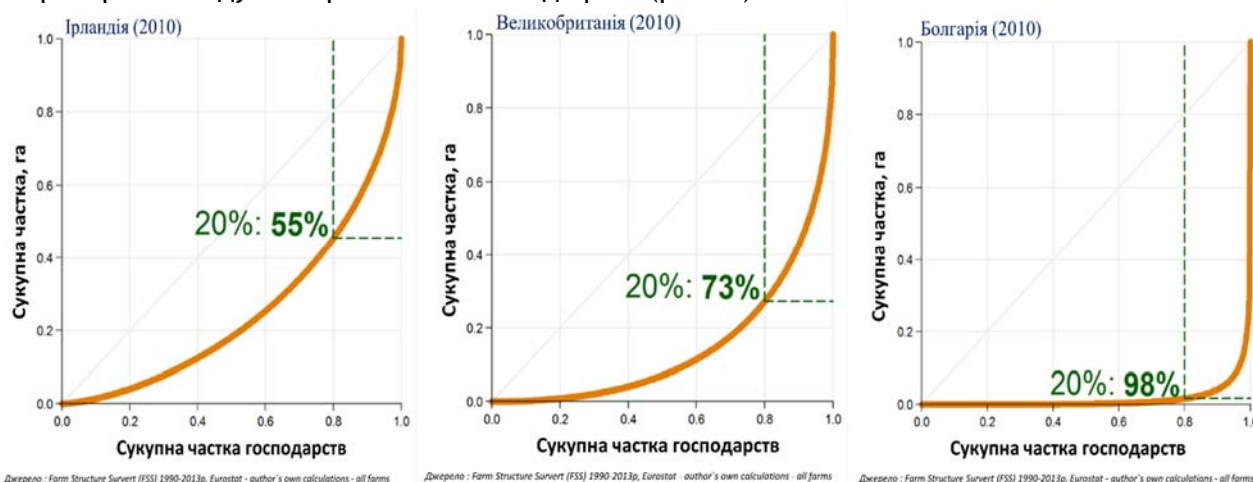

Рис. 2. Частка площ у експлуатації холдингів деяких країн Європи

Джерело: Farm Structure Survey (FSS) 1990-2013, Eurostat - Laurent Piet's calculations(INRA).

В Ірландії 20% господарств експлуатують 55% площ, тоді як цей показник досягає 73% у Великобританії, 98% у Болгарії та 62% у Франції. У свою чергу в Бразилії господарства, що мають площі понад 50 га, становлять 19% та експлуатують 88% земель, тоді як 50% господарств мають в обробітку менш ніж 3% сільськогосподарських площ.

Важливість малих сільськогосподарських одиниць у світовому виробництві. Малі сільськогосподарські виробничі одиниці посідають одне з головних місць у світовому виробництві. Як зазначають у своїх дослідженнях V. Ricciardi (2018) та інші, виробничі структури, в обробітку яких знаходяться ділянки площею менш ніж два гектари, забезпечують від 28 до 31% усього світового врожаю та від 30 до 34% світового продовольства, обробляючи сумарно 24% сільськогосподарських площ [25]. В'єтнамі, де 80% господарств мають площі менше 0,5 га, а в 50% господарств площі становлять менше 0,2 гектара, став у 2020 р. шостим виробником та другим експортером рису в світі. Відповідно до оцінки ФАО, у 2014 р. 30 країн, де була велика кількість сімейних сільськогосподарських товаровиробників, в обробітку яких перебували малі площі земель, виробляли 80% світового продовольства. У 2015 р. інше дослідження під назвою «Стан сімейних ферм у світі» показало, що фермерські господарства сімейного типу виробляли, як мінімум, 53% світового продовольства [26].

Таким чином, малі сільськогосподарські товаровиробники сімейного типу здійснюють свою діяльність на обмеженій частині сільськогосподарських площ, але при цьому вони є найбільшими постачальниками сільськогосподарської продукції. Крім того, сімейні сільськогосподарські товаровиробники відіграють помітну роль у світовому продовольчому балансі, а саме низьким варіюванням пропозиції продовольчих товарів, при нерегульованих ринках, що веде до зростання або падіння цін на сільськогосподарську продукцію у набагато більшому співвідношенні (закон Кінга). Це дає можливість населенню отримати мінімальний прибуток і прогодуватися за рахунок власного виробництва.

Важливо констатувати, що сьогодні значна частина населення в світі зайнята у сільському господарстві. Якою буде ситуація у 2050 р.? За твердженням Анрі Руйє д'Орфея, якщо починаючи з 2050 р. сільсь-

когосподарська діяльність становитиме 3% від діяльності активного населення багатьох країн ОЕСР, то кількість робочих місць у сільському господарстві зменшиться на 1,78 млрд. Останній стверджує, що у період з 2015-го по 2050 р., протягом 35 років, кількість робочих місць, які потрібно створити, щоб звести до нуля безробіття, становитиме 4,53 млрд (проти близько 4 млрд у 2015 р.). Ця цифра складається з осіб, які шукали роботу у 2015 р. - 850 млн; збільшення активного населення у зв'язку з демографічним ростом - 1,65 млрд; 2/3 демографічного росту - 250 млн робочих місць, ліквідованих через автоматизацію й роботизацію (швидка оцінка) та робочих місць, які скорочені в сільськогосподарському секторі.

Виявляється, що скорочення робочих місць у сільськогосподарському секторі досягає 40% від усіх робочих місць, які потрібно буде створити до 2050 р. Питання зайнятості, поділу праці та розподілу прибутків у контексті, коли потрібно скоротити викиди парникових газів і раціонально використовувати сировину, виникають саме зараз, а відповідь на них має головне значення для майбутнього. Потрібно зважати на інтереси «інтенсивних» сільськогосподарських виробничих систем, коли йдеться про робочі місця, а також про питання розподілу додаткового прибутку, отриманого завдяки заміні людської праці автоматизацією. Якщо ж від збільшення продуктивності через заміщення людської праці машинами виграють лише власники виробничих структур, набагато більша частина населення світу буде маргіналізована; диспаритет між працею та прибутком, наразі, стає все більшим джерелом дестабілізації у світі. Цей коротко описаний підхід не має сталого характеру щодо виробництва та споживання. Робочі місця в сільському господарстві, а отже і прихід туди молоді, виступає ключовим елементом для майбутнього.

Економічна ефективність малих структур. Чим менша площа, яку використовують дрібні сільськогосподарські товаровиробники сімейного типу, тим економічно ефективнішими вони є.

В Україні сільські домогосподарства (на 40-43% площ) виробляють 43% валової сільськогосподарської продукції (41% рослинницької продукції та 54% продукції тваринництва). Цей показник буде ще більшим щодо доданої вартості, оскільки зазначені дрібні

структури використовують менше засобів виробництва, таких як добрива, пестициди, пальне тощо, порівняно з великими структурами. На даний час вони виробляють понад 90% картоплі, овочів та кавунів, 83% фруктів, ягід та винограду, 76% молока, 98% меду [1]. Дрібні сільськогосподарські товаровиробники сімейного типу роблять значний внесок у забезпечення населення продовольством та сприяють зайнятості сільського населення, а отже й збереженню сільських територій. Багато досліджень доводять економічну ефективність виробничих мікроодиниць (сільських домогосподарств). В Україні, залежно від регіону, господарства з площею від 1 тис. га до 2,5 тис. га займають від 60 до 90% площ, створюючи при цьому 40% доданої вартості, тоді як дрібні господарства створюють більше половини доданої вартості на 8-30% сільськогосподарських площ [11]. Дрібні виробничі одиниці створюють більше робочих місць та доданої вартості на одиницю площі, ніж великі господарства.

Інші дослідження, що проводилися міжнародною асоціацією АГТЕР (AGTER) в Нікарагуа та Перу, дозволили порівняти ефективність великих господарств із найменшими працівниками та з селянськими виробничими одиницями тих же регіонів. У долині річки Шіра, на півночі Перу, великі підприємства з площею 7 тис. га в середньому виробляють цукрову тростину та етанол. Чиста додана вартість на 1 га у цукровій агропромисловій галузі є такою ж, як і у дрібних виробників лимонів та становить половину від доданої вартості, що забезпечують виробники органічних бананів, які створили господарства в рамках аграрної реформи [8]. В Нікарагуа, на північному заході, в Шінандезі, великі підприємства - виробники тростинового цукру, в експлуатації яких знаходиться 27 тис. га і третина з них зростає, створюють втричі менше багатств на гектар, ніж малі виробники. Разом із тим у великих господарствах працює у 3 - 20 разів менше осіб на одиницю площі, ніж у селянських виробничих одиницях [9].

Розподіл доданої вартості у малих та великих виробничих одиницях. Іншим не менш важливим моментом виступає розподіл доданої вартості між працівниками сільського господарства, державою - громадами, власниками землі та власниками сільськогосподарських підприємств.

В Еквадорі, у господарствах з вирощування бананів із площами від 3-10 га, вся додана вартість повертається до селян - виробників, тоді як у великих структурах з площами від 80-250 га 45% доданої вартості отримують власники, які не працюють у господарстві [12].

В Україні, в агрохолдингах із площами від 5-30 тис. га, що вирощують зернові культури, 80% доданої вартості повертається до власників капіталу підприємств, орендарів землі, тоді як найменші працівники отримують менше ніж 10% та близько 8% віддають власникам землі, 1-2% спрямовується на сплату податків.

На півночі Перу 56% чистої доданої вартості, отриманої цукровими підприємствами, повертається до власників капіталу підприємств. І лише 3% отримують робітники, а 45% вилучаються у вигляді податків. У регіоні Шінандега, в Нікарагуа, 58% чистої доданої вартості розподіляється між акціонерами, 28% повертається робітникам, а 13% вилучаються у формі податків.

В умовах швидкого розвитку великих сільськогосподарських підприємств значна частина доданої вартості, створеної сільським господарством, виводиться з сільської місцевості, щоб бути розподіленою між акціонерами, які не беруть участі у роботі підприємства та є все більше віддаленими від місця виробництва.

Різні земельні ринки. Крім дарування та надання у спадок в країнах, де існує система власності, доступ до прав користування землею надається на земельних ринках. Через доступ до цих ринків фізична чи юридична особа може створити сільськогосподарську виробничу одиницю або збільшити існуючу.

Земельний ринок, про який часто йдеться, є ринком земель. Купівля вільних земель дає можливість створити своє господарство або збільшити існуюче. Купівля прав оренди також може дати можливість створити господарство або збільшити орендну плату після закінчення терміну попередньої оренди, в рамках законодавства. Ринок орендованих земель є також ринком інвесторів, орендодавців, які хочуть отримати користь з майна, що орендується у вигляді орендної плати за землю, а не з прибутку від сільськогосподарської діяльності.

Ринок земель не вважається єдиним земельним ринком, що забезпечує доступ до

прав на користування сільськогосподарськими землями. Ринок прав оренди (або надання в користування за плату) також виявляється земельним ринком, що дає можливість створити господарство чи розширити його. Власник намагається здати ділянку в оренду за найприйнятніших умов тому, хто такі запропонує, зокрема стосовно орендної плати. У ситуаціях, де орендна плата встановлена регламентом, та у ситуаціях, де передача зобов'язань щодо орендної плати обговорюється між виробником, що залишає господарство, та його наступником, доступ до оренди може здійснюватися за вступну плату; доступ до оренди оплачується. Іншим ринком, подібним до ринку оренди, є концесія, запроваджена в деяких державах, зокрема в африканських, на землях, які теоретично не зайняті. Ринок часток капіталу компаній, юридичних осіб, які мають права на експлуатацію земель як власник, орендар чи бенефіціар концесії, виступає також земельним ринком, що дає доступ до прав користування землею. Наразі цей ринок розширюється в усьому світі. Він дозволяє інвесторам сільськогосподарських виробничих одиниць зменшити задіяний капітал, оскільки часто таким чином вони уникають фінансування всього або великої частини земельного капіталу (вартості землі, що використовується), щоб контролювати розподіл доданої вартості від сільськогосподарського виробництва та збільшити відсоток рентабельності інвестованого капіталу.

Динаміка земельних ринків: вибір відповідно до ціни. Через відсутність регулювання, трансакції на різних земельних ринках здійснюються все за вищої ціни. Продавці намагаються отримати найкращу ціну за право користування, яким вони поступаються остаточно або тимчасово. Але сільськогосподарські площі обмежені, а земельні ринки є ринками виключення. Отримує землю той, хто пропонує найвищу ціну; він отримує права на користування землею, позбавляючи іншу особу доступу до цих прав. Це правило може змінюватися, якщо йдеться про сімейні стосунки, сусідство, відносини в певних соціальних групах, які можуть впливати на вибір бенефіціара продажу; в таких ситуаціях бенефіціар може погодитися на нижчу ціну, сподіваючись, що його кінцевим контрагентом буде людина з найближчого оточення. Однак базовим принципом залишається вибір залежно від ціни.

Виявляється, що земельні ринки знаходяться в основі концентрації сільськогосподарських земель в руках обмеженого кола все більших сільськогосподарських виробничих одиниць, і таким чином вони стають механізмом виключення та маргіналізації найбільш економічно та фінансово вразливих операторів.

В Україні, за відсутності ринку землі, ринок оренди та ринок часток капіталу дуже активні. За рекордний термін, протягом 20-30 років, у країні відбулася дуже значна концентрація земель. Нерівний розподіл земель досягає свого піку. З цієї точки зору Україна вже може не заздрити Бразилії. Зняття мораторію на продаж землі не уповільнить феномен концентрації площ. Питання полягає не у закінченні мораторію, а в закінченні концентрації земель.

Земельні ринки та еволюція сільськогосподарських виробничих структур: французький приклад. На прикладі Франції можна розглянути важливість ринку земель, вільних чи тих, що перебувають в оренді, ринку часток капіталу підприємств, що використовують землі для виробництва, а також отримання землі для розширення (чи створення) виробничих одиниць, на прикладі цифр, які надає FNSAFER (Національна федерація компаній землевпорядкування та облаштування сільських територій).

Крім передачі землі у спадок чи в дарунок, крім ринку оренди, 463 тис. га (тобто 1,7% від сільськогосподарських площ) були придбані для розширення чи створення господарств протягом одного року. Сільськогосподарські виробники, як юридичні, так і фізичні особи, придбали 130 тис. га. Самі власники капіталу придбали 71 тис. га, щоб здавати їх в оренду виробничим одиницям (вони є орендодавцями, що купують землю, щоб здавати її в оренду і отримувати орендну плату). Сільськогосподарські виробники та несільськогосподарські виробники придбали частки капіталу сільськогосподарських компаній на суму, як мінімум, 800 млн євро (зважаючи на спосіб збору інформації, можна стверджувати, що ця цифра занижена), загальною площею приблизно 262 тис. га. Такий ринок практично не регулюється. Він є способом отримати у власність не просто землі, а землі, що належать сільськогосподарському підприємству, щоб отримувати з неї прибуток, частину доданої вартості без участі в роботі. Варто зазначити, і це важ-

ливо, що маючи однаковий фінансовий капітал, той, хто купує частку капіталу, отримує контроль над більшою площею, ніж той, хто безпосередньо купує землю. Маючи однаковий капітал, можна отримати контроль над

використанням площі в 4 рази більшої в результаті купівлі частки капіталу підприємства, ніж при купівлі безпосередньо землі (табл. 2).

2. Перевага в доступі до площ, яку забезпечує купівля частки капіталу підприємства

Ринки, що дають можливість розширити чи створити господарства (2016 р.)	Площа земель на ринку	Вартість ринку
Разом	> 463 000 га	> 4,0 мільярда євро
а) купівля земель сільськогосподарськими виробниками	130 000 га	1,9 мільярда євро
б) купівля вільних земель власниками капіталу	71 000 га	1,3 мільярда євро
в) купівля часток капіталу сільськогосподарських компаній	>262 000 га	> 0,8 мільярда євро
Ринки, які дають можливість консолідувати земельний капітал господарств	> 174 000 га	> 1,5 мільярда євро
г) купівля земель фермерами на місці	126 000 га	0,8 мільярда євро
д) купівля орендарями орендованих земель	35 000 га	0,6 мільярда євро

Джерело: FNSAFER [16].

У другій частині таблиці показані потоки на ринку землі, що відповідають консолідації земельного капіталу виробничих одиниць. У результаті цих трансакцій змінюються власники землі, але не змінюються площі виробничих одиниць. Фермери на місцях, фізичні чи юридичні особи купують землю, яку вони орендують (126 тис. га), таким чином, вони збільшують земельне забезпечення виробничих одиниць, щоб після завершення терміну оренди орендодавця не міг пред'явити своє право власності. Ринок консолідації також включає уступку орендованих земель між орендодавцями (35 тис. га) та уступку часток капіталу підприємств, що володіють землею (об'єднання власників сільськогосподарських земель чи компаній з нерухомості) та тих, які здають в оренду виробничим одиницям. Такий обмін власністю між орендодавцями не змінює площі виробничих одиниць. Ці два останні земельні ринки другого порядку не дають можливості фермерам купити землі, які вони використовують. Отримання орендної плати разом із податковими пільгами є основною метою таких трансакцій. З різних міркувань (фінансових, податкових, соціальних), щоб полегшити створення господарства для своїх дітей, братів, сестер, самі сільськогосподарські виробники та члени їхніх сімей можуть бути власниками часток капіталу компаній, що володіють землею.

Таким чином, земельні ринки мають різну природу, вони тісно пов'язані один з одним з метою збільшення, створення або отримання

у власність виробничих одиниць, чи просто для консолідації існуючих одиниць із витратами або без для сільськогосподарських виробників. Виявляється, що великі сільськогосподарські виробничі одиниці віддають перевагу розширенню шляхом придбання часток капіталу існуючих компаній, навіть ціною зміни статуту, та шляхом доступу до ринку прав оренди. Чим більше господарство, тим більша у нього частина землі в оренді. Така тенденція притаманна Франції та більшості європейських країн [15].

Протягом останніх двадцяти років у Франції, Європі та країнах третього світу спостерігається надходження нових операторів на ринках сільськогосподарських земель. Особливо цей процес посилюється у 2007-2008 рр. Нові оператори намагаються передусім збільшити повернення своїх інвестицій (така тенденція стає притаманною і сільськогосподарським виробникам на місцях, які розширюють власне виробництво).

Можна припустити, що в Україні скасування мораторію на продаж землі зумовить появу насамперед ринку земель, що перебувають в оренді, і стане ринком консолідації виробничих одиниць на місцях (великі господарства будуть його першими бенефіціарами).

Еволюція виробничих структур у Франції, яка здійснюється, з одного боку, через дарування землі та її успадкування, а з іншого – через земельні ринки, може проілюструвати деякі значні тенденції, що мають місце у багатьох країнах, навіть якщо вони не проявляються з однаковою інтенсивністю (табл. 3).

3. Еволюція часток сільськогосподарської площі відповідно до статусу господарств

Показник	2000	2010	2013
Індивідуальні господарства	57,9 %	42,0 %	37,7 %
GAEC - об'єднання господарств (фактично компанії)	18,5 %	20,5 %	21,0 %
EARL (господарства з обмеженою відповідальністю) одноосібні	9,5 %	14,3 %	15,3 %
EARL з кількома компаньйонами	7,7 %	12,7 %	14,8 %
Інші : SCEA (цивільні с.-г. компанії) та SA-SARL (акціонерні товариства)	6,5 %	10,5 %	11,3 %
РАЗОМ	100%	100%	100%

Джерело : Terres d'Europe-SCAFR d'après SSP [7, 10].

Наведена таблиця показує різні сімейні та селянські виробничі одиниці, де сільськогосподарські виробники виступають власниками капіталу і здійснюють більшу частину (85%) сільськогосподарських робіт (йдеється про «індивідуальні господарства» та GAEC (об'єднання господарств)). Останні є об'єднанням індивідуальних господарств з лімітом максимум 10 учасників, всі з яких повинні брати участь у сільськогосподарських роботах. Логіка цих господарств полягає в отримання максимального прибутку з господарства, а не в збільшенні рентабельності їх капіталу, задіяного у виробництві. Іншою метою сімейних та селянських господарств є їх оновлення, перехід виробничих одиниць від одного покоління до іншого з більш чи менш надійними перспективами довготривалої підтримки родючості їхніх земель. У цих структурах частина доданої вартості, яка не йде ні землевласнику, ні державі, розподіляється між виробниками, власниками або співвласниками виробничої одиниці, та інвестується у виробництво. Одноосібні EARL (господарства з обмеженою відповідальністю) можуть також належати до цієї першої групи, навіть якщо витрати на зарплату найманим працівникам тут вищі, ніж у сімейних господарств та GAEC. Разом ці господарства займали 86% сільськогосподарських площ Франції у 2000 р., через тринадцять років - уже 74% [22].

На відміну від них, у інших виробничих структурах частина прибутків отримується особами, які не беруть участі в сільськогосподарських роботах. Така ситуація має місце в EARL із багатьма компаньйонами, які об'єднують максимально 10 фізичних осіб, що повинні мати, як мінімум, половину акціонерного капіталу. За 13 років ці господарства подвоїли свої сільськогосподарські площі, щоб досягти практично цифри 15% сільськогосподарських площ всієї Франції у

2013 р. SCEA, цивільні сільськогосподарські компанії, SA та SARL (акціонерні компанії та акціонерні компанії з обмеженою відповідальністю) можуть бути як фізичними, так і юридичними особами, що беруть участь у роботі, так і особами, що не беруть участь у роботі виробничої одиниці. У цих компаніях прибуток отримується акціонерами виробничої одиниці. Згадані компанії також майже подвоїли свої площі за 13 років, щоб досягти 3,1 млн га. Виявляється, що в таких компаніях активно використовується робота найманих працівників.

Одна фізична чи юридична особа може мати частки капіталу в різних сільськогосподарських компаніях, які є адміністративними одиницями, об'єднаними спільним управлінням. Оскільки адміністративні одиниці єдині, хто відомий органам влади, кількість підрозділів управління перебільшена, а концентрація земель недооцінена. Така ситуація спостерігається у Франції, як і в решті країн Європи. Наприклад, за декларацією компанії Spearhead International, вона експлуатує 88 тис. га землі у п'яти європейських країнах (Великобританія, Польща, Чеська Республіка, Словаччина, Румунія) та має 27 виробничих об'єктів. У статистиці Європейського Союзу ця компанія з'являється не раз, а мінімум 5 разів, а можливо 27 разів. Отже, концентрація земель більша, ніж це показує статистика.

Навіть якщо французький приклад і не відображає всіх феноменів концентрації земель, що мають місце у світі, він дає можливість простежити основні тенденції:

- скорочення сімейного та селянського сільського господарства, коли виробники є одночасно власниками капіталу виробничої одиниці (не будучи обов'язково власниками землі) та виконують більшу частину робіт у господарстві. Виробники намагаються збільшити прибутки, які вони отримують від

роботи протягом одного агротехнічного циклу, виключаючи пікові моменти. Вони намагаються отримати більшу додану вартість на площу виробничої одиниці; у перспективі оновлення виробничої одиниці, вони намагаються підтримувати родючість землі, навіть якщо їм складно досягти цієї цілі. Такий вид сільського господарства часто відіграє значну роль у постачанні продукції на місцеві ринки та виявляється здатним постачати на національні й міжнародні ринки. Сімейне сільське господарство виконує соціальну роль, яка може бути важливою за відсутності інших систем соціального захисту;

- розвиток капіталістичного сільського господарства з використанням найманої робочої сили, де власники капіталу намагаються максимізувати відсоток рентабельності своїх інвестицій. Цей розвиток має місце за ініціативи виробників на місцях або нових фінансових учасників. Власники капіталу намагаються отримати більшу частину від доданої вартості (вони намагаються збільшити свої виробничі одиниці не для того, щоб збільшити додану вартість, а з метою збільшити рентабельність їх капіталу). Таким чином, протягом останніх десятиліть у Франції, через орієнтацію інвесторів, виробничі системи з вирощування зернових культур та системи з розведення м'ясної худоби, що створюють найнижчу додану вартість та найменше робочих місць на одиницю площі, становлять найбільшу частку в сільському господарстві за рахунок систем з виробництва овочевих культур, садівництва, виноградарства, молочного скотарства, які створюють більше багатства та забезпечують більше робочих місць на гектар [20].

Однією з основних турбот інвесторів є зменшення фінансових вкладень для отримання доступу до прав користування землею. Інвестори віддаватимуть перевагу оренді землі в таких країнах, як Україна. Вони намагаються замінити людську працю машинами, автоматами, роботами. Наймані ними працівники матимуть ненадійний статус (контракт із визначеним терміном закінчення, сезонний контракт) та/або це будуть надавачі послуг у вигляді виконання сільськогосподарських робіт. Їхні ділянки ставатимуть все більшими, на них буде практикуватися монокультура, використовуватиметься техніка все більш потужна, швидка, велика. Вони будуть значною мірою використовувати стандартизовані генетичні ресурси

(рослинні й тваринні), контролюючи частину їх біологічного циклу з широким використанням ввідних ресурсів (інсектицидів, гербіцидів, гормонів) та добрив синтетичного (азот) чи мінерального (фосфати, калій) походження, спрощуючи технічний шлях, змінюючи умови середовища. За деяких умов великі компанії можуть виступати за діяльність з дотриманням критеріїв органічного виробництва. Ці великі підприємства спеціалізуються на постачанні сільськогосподарської сировини на світові ринки.

Концентрація земель, яка здійснюється через діяльність комбінованих земельних ринків, мало або зовсім не регульованих, означає скорочення селянського сільськогосподарського виробництва. Це призводить до зменшення числа виробничих одиниць, а отже, і підприємців (у такому випадку ринок землі є ринком, який не сприяє збільшенню кількості підприємств, а навпаки, їх скороченню). Великі виробничі одиниці намагаються придбати землі, які легко обробляються механічним шляхом, мають достатнє забезпечення водою, на яких легко встановити зрошувальні системи та які розташовані близько до транспортної інфраструктури. Натомість сімейне сільськогосподарське виробництво часто розташоване на землях із низькою продуктивною цінністю, у менш доступних місцях та з більш нерівним рельєфом.

Земля - спільне благо, яке потрібно берегти та використовувати спільно. Важливо нагадати, що життя людей прямо залежить від фотосинтезу, та особливо, від наземних рослинних зон, що живляться сонячною енергією. Дійсно, 97% калорій та 93% протеїнів, що споживаються людиною, одержуються прямо чи опосередковано шляхом фотосинтезу рослин. Решта отримується від фотосинтезу фітопланктону, що слугує основою морського харчового ланцюга.

Рослинні зони виконують численні екосистемні функції, головною з яких є накопичення вуглецю. Сільськогосподарський чи лісовий ґрунт містить десятки тонн вуглецю на гектар, у світовому масштабі ґрунти накопичили близько 1,5 гігатон вуглецю (не рахуючи зон вічної мерзлоти). Рослини, головним чином дерева, накопичують 600 гігатон вуглецю, ці накопичення значні, зважаючи на 800 гігатон вуглецю в атмосфері, частина з яких надлишкова. Ця функція з утримання вуглецю є головною в боротьбі з

кліматичними змінами і навіть вона сама перебуває під загрозою у зв'язку з підвищенням температури, яке прискорює процеси мінералізації органічної речовини. Ці наземні рослинні зони слугують також життєвим середовищем для біорізноманіття, яке необхідне для запилення (це стосується 80% рослин, що вирощуються для забезпечення 35% продовольчого виробництва), для підтримки рівноваги між «додатковими засобами для отримання врожаю» та шкідниками. Наземні рослинні зони, включаючи ґрунти, здійснюють також накопичення води та мінеральних елементів (фосфатів, калію та мікроелементів), необхідних для живлення рослин та їх росту.

Такі екосистемні функції наземних рослинних зон взаємозалежні. Вони складають систему. Виробництво біомаси буде багатшим, якщо більшими будуть запаси органічної речовини, вуглецю, мінеральних елементів, якщо ґрунти зможуть накопичувати воду та віддавати її рослинам за найсприятливіших умов, якщо будуть запилювачі, тощо. Деградація однієї з цих функцій несе шкідливі наслідки для всього виробництва біомаси.

Таким чином, сільськогосподарські площі не можуть розглядатися лише як засіб для виробництва. Цей момент стає ключовим для самого продовольчого виробництва. Продовольче виробництво вимагає нещадної боротьби як проти глобального потепління, так і проти руйнування біорізноманіття. Сільськогосподарські виробники повинні зважати на цю реальність, як, врешті, й інші зацікавлені сторони, особливо ті, чия діяльність пов'язана з викидами парникових газів.

Зважаючи на те, що кожна людина повинна мати доступ до продовольства, а отже до блага, яке надають нам наземні рослинні зони, і особливо там, де доступ до продовольства має характер суперництва (те, що споживається одними, стає недоступним для інших), ці зони складають спільне благо (відповідно до робіт Самуельсона), яке необхідно берегти для людського життя як у кількісному, так і в якісному сенсі.

Сільськогосподарське виробництво є компетенцією не лише сільськогосподарських виробників. Від початку виникнення сільськогосподарського виробництва підтримка родючості землі була головним завданням. Це завдання нагадує нам про фактори, які обмежують родючість. Вона обме-

жена мінералами, які отримує рослина (азот, фосфати, калій та інші мікроелементи), та занадто низькими температурами (мороз), а також занадто високими температурами (у випадку спеки, навіть за наявності води, рослини припиняють свій розвиток), відсутністю повітря у випадку повені, посухами, засоленням та окисненням ґрунтів, різними видами забруднення, збіднінням біорізноманіття тощо [19].

Кліматичні зміни, внаслідок яких відбуваються більш значні повені, довші періоди посухи та спеки, сильніші бурі, ведуть до зменшення виробництва біомаси у світі (див. ONERC-figure RID.7 витяг з резюме спеціально для відповідальних осіб, том 2, звіт 5 про оцінку GIEC-2014). Такі зміни викликані викидами парникових газів через людську діяльність. Це означає, що кожен, хто продукує різною мірою парникові гази, причетні до виробництва (теперішнього та майбутнього) біомаси. Однак не лише сільськогосподарські виробники відповідальні за рівень (теперішній та майбутній) сільськогосподарського виробництва. Ефективна боротьба з кліматичними змінами виступає головним завданням для забезпечення продовольчого балансу в майбутньому; це - абсолютно невідкладна справа і стосується вона всіх і кожного.

Разом із тим існує й інше важливе питання, яке потрібно розглянути: сьогодні сільське господарство не є сталим; значна частина продукції виробляється з використанням невідновлюваних ресурсів (синтетичний азот, фосфати та калій мінерального походження, підземні води). Отже, в перспективі розвитку сталого сільського господарства потрібно намагатися запроваджувати системи повторного використання мінеральних елементів, необхідних для рослини; в тому сенсі, що ті мінеральні елементи, які забираються з ділянки під час збору врожаю, повинні туди повертатися, щоб підтримувати родючість землі. Це виражається у повторному використанні органічної речовини. Недостатньо використовувати лише екскременти тварин (гній та інше). Тобто потрібна довготривала робота, проте вона необхідна. Крім цього переробка мінеральних елементів передбачає активну участь споживачів, що ще раз доводить - продовольче виробництво залежить не лише від сільськогосподарських виробників.

Стале сільськогосподарське виробництво передбачає припинення кліматичних змін, припинення руйнування біорізноманіття, повторне використання мінеральних елементів, що забираються з землі під час збору врожаю. Таким чином, досягнення сталої продовольчої системи стосується всього суспільства.

Управління Спільним благом. Природні, сільськогосподарські та лісові зони є Спільним благом. Тому поводитися з ними необхідно відповідним чином та управляти ними в інтересах всіх і кожного. Як виявилось, ринок землі не дає змоги забезпечити найприйнятніше призначення земель в інтересах всього суспільства. Звідси повинні бути запроваджені нові механізми призначення земель.

Ostrom Elinor (1990) [24] запропонував кілька рекомендацій для належного управління Загальним благом, відносно обмеженими природними ресурсами: ідентифікація правовласників та загальних ресурсів; точне визначення правил доступу до ресурсів; відповідність між правилами використання ресурсу та його відновленням; створення інструментів колективного вибору (причетні особи повинні брати участь у здійсненні вибору способів управління, у їх зміні); запровадження інструментів для нагляду, санкцій різного ступеня, механізмів вирішення конфліктів; мінімальне визнання організаційних прав органами державної влади; організаційна свобода право власників; спільне управління ресурсами, встановлене на різних територіальних рівнях.

Сьогодні для того, щоб дійсно зосередитися на важливих екологічних та соціальних викликах, уникнути знищення природних, сільськогосподарських та лісових зон, як Спільного блага людства, потрібно організувати роботу з вирішення цих проблем на всіх рівнях, від місцевого до глобального. Засоби управління цими «природними» ресурсами повинні бути запроваджені у масштабі сім'ї, громади, місцевої адміністративної одиниці, нації, регіону, світу.

Ідентифікація правовласників та спільного блага (спільний ресурс). Відповідно до статті 25 Загальної декларації прав людини від 1948 р. кожна людина має право на загальне благо, тобто на наземні рослинні зони (природні, сільськогосподарські та лісові зони).

Серед населення, особи, які мають права на використання природних, сільськогосподарських та лісових зон, яким суспільство фактично довірило часткове використання цих зон, повинні бути належним чином ідентифіковані. В усьому світі були запроваджені кадастри, що дають можливість знати, хто є власниками землі. Проте вони не надають інформації про користувача як власника чи орендаря (з різними способами користування землею). В Європейському Союзі були запроваджені спеціальні картки сільськогосподарських виробників. Вони використовуються при призначенні для них дотацій. Якщо юридична особа є власником виробничої одиниці, бенефіціаром прав на сільськогосподарське використання землі, органи влади можуть і не знати фізичних осіб, які володіють частками капіталу цієї виробничої одиниці. В рамках боротьби з корупцією Європейський Парламент та Рада Європи прийняли директиву 2015/849 [14], яка дає можливість точно знати, де фізичні особи є дійсними бенефіціарами юридичних осіб. Отже, з 2018 р. країни-члени ЄС повинні мати картку з іменами фізичних осіб, дійсних бенефіціарів компаній. Цей механізм можна було б взяти за основу, щоб мати «кадастр сільськогосподарських виробників». Такий кадастр дасть змогу визначити власність фізичних осіб, яка складається з виробничих одиниць у різних частинах країн - членів Європейського Союзу. Подібна прозорість щодо придбань виступає однією з умов належного управління Спільним благом.

Точне визначення правил доступу до ресурсів. Різні земельні ринки не забезпечують найповнішого призначення ресурсів по відношенню до загальних інтересів, тому важливо їх регулювати. Відповідно до загальних інтересів критерієм для надання прав на користування сільськогосподарськими землями не може бути найоптимальніша запропонована ціна, це повинен бути проєкт кандидата на отримання цього права, що має бути націлений на розвиток виробничих систем з отриманням доданої вартості, створення робочих місць та надання можливості підтримувати, навіть поліпшувати, функціональність екосистеми (збільшення запасів вуглецю, організоване повторне використання органічної речовини, збереження біорізноманіття).

У реальності створення регулюючих обмежень для земельних ринків - це тривала

робота, яка проводиться у багатьох країнах світу. Умови оренди земель були регламентовані в Англії в ХІХ та ХХ століттях. Німеччина ввела систему дозволів на продаж сільськогосподарських земель у 1919 р., а дозволів на оренду земель - у 1925 р. Франція створила статут оренди в 1946 р. та запровадила політику структур, створивши механізми регулювання ринку оренди та продажу землі в 1960-му та 1962 р. Усі європейські країни мають специфічні правила, які в різних формах регулюють передачу прав на користування сільськогосподарськими землями.

Європейська Комісія опублікувала комюніке, яке інтерпретує європейське право щодо придбання сільськогосподарських земель [13]. Комісія визнає, що регулювання земельних відносин дає можливість досягнути цілей Європейського Союзу щодо законних загальних інтересів. Вони стосуються продовольчої безпеки, робочих місць, довкілля, якості ґрунтів, сільського розвитку, підтримки життєздатного сільського господарства, підтримки сільського населення в боротьбі проти концентрації земель, спекуляцій в земельній сфері, фрагментації земель. Комісія визнає важливість застосування двох інструментів для регулювання:

- адміністративні дозволи чи відмови щодо здійснення трансакцій;
- переважне право купівлі для органів влади або спеціальних організацій, для орендаторів або власників сусідніх ділянок до тих, що продаються.

З огляду на європейські політичні цілі регулювання земельних ринків цілком важливе. Зростання кількості організаційно-економічних форм у сільському господарстві повинно було б привести до адаптації способів регулювання (які були визначені ще в той період, коли їх число було незначним), щоб контролювати концентрацію земель, надаючи дозвіл або забороняючи реалізацію проєктів з уступки часток капіталу підприємств, які мають права на користування сільськогосподарськими землями. До цього потрібно додати прозорість та регулювання ринків відповідно до об'єктивних критеріїв.

Виникає питання щодо розміру та щодо того, хто дозволяє чи забороняє реалізацію проєктів з уступки прав на користування землею. Багато компаній в усьому світі запро-

вадили систему надання та розподілу прав користування землею.

Починаючи з 1960-го та 1962 р., під егідою держави, комісії департаментів надають свою думку щодо операцій з оренди чи продажу. Одна з цих комісій є державною, інша комісія очолюється SAFER, організацією з землевпорядкування та облаштування сільських територій, яка також контролюється державою. Їхня думка має консультативний характер, але значно впливає на рішення державних органів та Адміністративної ради і, відповідно, держава має право вето. Такі думки формуються в результаті консультацій з місцевими органами (громадами, кантонами тощо). Склад згаданих консультативних інстанцій змінився з моменту їх виникнення. Спочатку вони склалися, головним чином та у своїй більшості, з представників сільськогосподарських профспілок. Сьогодні всі репрезентативні сільськогосподарські організації збираються разом. Із часом та з того моменту, коли місцеві депутати, представники екологічних організацій та інші дійові особи в сільському середовищі зацікавилися еволюцією професій, способами управління сільськими територіями, вони приєдналися до консультативної інстанції, щоб брати участь у генеруванні думок. До цієї комісії також можуть входити й інші партнери, як, наприклад, асоціація споживачів. Врешті-решт, держава приймає рішення щодо надання землі. Ці думки та рішення формуються і приймаються в рамках департаментальної схеми структур, а тепер у рамках ще й регіональної схеми, яка у свою чергу дотримується національної. Національні рамки розроблено відповідно до правил Європейського Союзу. Особи, стосовно яких приймається рішення, яким відмовлено, можуть подати апеляцію, оскільки передбачено існування інстанцій оскарження.

Потрібно пам'ятати, що з моменту повідомлення про проєкт уступки землі до підписання контракту про трансакцію, прозорість конкурентної боротьби, рекламування пропозиції земельної ділянки, об'єктивність надання згоди чи відмови повинні бути забезпечені на основі попередньо встановлених критеріїв, а також забезпечується дотримання процедур, відсутність корупції у кожному локальному контексті тощо.

Відповідність між правилами користування ресурсами та їх відновленням. Відно-

влення ресурсів та підтримка родючості природних, сільськогосподарських та лісових зон передбачають дотримання умов користування, які повинні бути запроваджені. Екологічні проблеми, пов'язані зі збереженням водних ресурсів, біорізноманіття, боротьбою з кліматичними змінами (збільшенням частки органічної речовини в ґрунтах та збільшенням рослинності), поліпшенням якості ґрунтів (боротьбою проти засолення, забруднення, ущільнення, ерозії) повинні братися до уваги виробничими одиницями.

Запровадження належних правил використання ресурсів повинні бути сумісними зі справедливою оплатою праці сільськогосподарських виробників. Наразі ця оплата здійснюється за рахунок отримання виручки від проданої продукції та, в певних випадках, за рахунок дотацій, часто пов'язаних з капіталом. Щоб належні правила користування були можливими та прийнятними, ефективна робота виробників, націлена на підтримку та поліпшення родючості, повинна оплачуватися. Варто призначити певну винагороду для екологічних служб, тобто оплату їх роботи; не йдеться про виплати грошей особам, землі яких багаті на органічну речовину, а йдеться про те, щоб оплачувати роботу осіб, які підтримують чи збільшують частку органічної речовини в ґрунті; що відповідає загальному інтересу.

Оскільки відновлення ресурсів, родючості природних, сільськогосподарських та лісових зон залежать також і від несільськогосподарських виробників, останні повинні, зі свого боку, спостерігати за дотриманням правил виробництва та споживання сумісних з підтримкою якості екосистемних функцій природних, сільськогосподарських та лісо-

вих зон. Заходи, які потрібно здійснити для зменшення викидів парникових газів, зупинення руйнування біорізноманіття, повторного використання органічної речовини, входять до дій, направлених на створення світової продовольчої системи.

Висновки. Земельні ринки не в змозі забезпечити найприйнятніше використання «землі», зважаючи на загальний інтерес, тому вони повинні бути регульовані.

Потрібно сприяти сімейному чи селянському сільському господарству, де власники інвестованого капіталу беруть участь у сільськогосподарській діяльності, індивідуально чи працюючи на підприємстві, підтримуючи та поліпшуючи сільськогосподарську екосистему. Це передбачає способи оплати праці у сільському господарстві з урахуванням роботи, націленої на підтримку чи підвищення родючості ґрунтів, коли продаж сільськогосподарської продукції не дає змоги оплатити цю роботу. Оскільки нерегульовані земельні ринки не дають змоги забезпечити найповніше призначення «земельних» ресурсів, зважаючи на загальний інтерес, рекомендується створити інстанції регулювання земельних ринків, щоб перерозподіляти землі до осіб, які задіяні в системах сільськогосподарського виробництва і діють в загальних інтересах з економічної, соціальної та екологічної точок зору.

Щоб повернути землі до сільськогосподарських виробників, які створюють багатства, робочі місця та поліпшують функції екосистеми природних, сільськогосподарських та лісових зон, автор виступає за жорстке регулювання земельних ринків державами, місцевими громадами, споживачами та самими виробниками.

Список бібліографічних посилань

1. Левек Р., Ходаківська О. В., Юрченко І. В. Моделі регулювання ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення в країнах Європейського Союзу. *Економіка АПК*. 2017. № 10. С. 50-12.
2. Лупенко Ю. О., Ходаківська О. В. Трансформація земельних відносин у сільському господарстві: аналітичний огляд. Київ: ННЦ «ІАЕ», 2015. 52 с.
3. Месель-Веселяк В. Я., Федоров М. М. Нові методичні підходи до вдосконалення нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення. *Економіка АПК*. 2016. № 2. С. 22-28.
4. Федоров М. М. Земельна реформа і розвиток ринку земельних відносин. *Економіка АПК*. 2011. № 7. С. 55-60.
5. Ходаківська О. В., Левек Р. Земельні відносини: пошук балансу інтересів між державним регулюванням та неолібералізмом. *Економіка АПК*. 2018. № 6. С. 5-11.
6. Юрченко І. В. Ринковий обіг земель сільськогосподарського призначення в США. *Економіка АПК*. 2018. № 10. С. 96-105.

References

1. Levesque, R., Khodakivska, O.V., & Yurchenko, I.V. (2017). Modeli rehulivannia rynkovoho obihu zemel silskohospodarskoho pryznachennia v krainakh Yevropeiskoho Soiuzu [Models for regulating the market turnover of agricultural land in the European Union]. *Ekonomika APK*, 6, pp. 5-12 [In Ukrainian].
2. Lupenko, Yu.O. & Khodakivska, O.V (2015). *Transformatsiia zemelnykh vidnosyn u silskomu hospodarstvi: analitychnyi ohliad [Transformation of Land Relations in Agriculture: An Analytical Review]*. Kyiv: NNTs "IAE" [In Ukrainian].
3. Mesel-Veselyak, V.Ya. & Fedorov, M.M. (2016). Novi metodychni pidkhody do vdoskonalennia normatyvnoi hroshovoi otsinky zemel silskohospodarskoho pryznachennia [New methodical approaches to improving the normative monetary valuation of agricultural lands]. *Ekonomika APK*, 2, pp. 22-28 [In Ukrainian].
4. Fedorov, M.M. (2011). Zemelna reforma i rozvytok rynku zemelnykh vidnosyn [Land reform and development of the land relations market]. *Ekonomika APK*, 7, pp. 55-60 [In Ukrainian].

7. AGTER Terres d'Europe-SCAFR, Etude comparative des politiques foncières européennes (Allemagne, Angleterre, Espagne, Italie, Pologne, avec Agter et AgroParisTech) commanditée par le MAAP - Service de la statistique et de la prospective, 2010.

8. Averill R. Comparaison de l'efficacité économique des grandes exploitations de canne à sucre et des petites exploitations familiales à Piura (Pérou) et impacts différenciés de la gestion de l'eau d'irrigation. Association pour contribuer à l'Amélioration de la Gouvernance de la Terre, de l'Eau et des Ressources naturelles (AGTER). 2014. URL : http://www.agter.org/bdf/fr/corpus_chemin/fiche-chemin-503.html.

9. Camille J. Comparaison de l'efficacité économique d'une grande exploitation de canne à sucre et des petites exploitations familiales à Chinandega (Nicaragua). Association pour contribuer à l'Amélioration de la Gouvernance de la Terre, de l'Eau et des Ressources naturelles (AGTER). 2014. URL : http://www.agter.org/bdf/fr/corpus_chemin/fiche-chemin-502.html.

10. Clersé, Terre d'Europe-SCAFR, Terre de Liens Nord-Pas-de-Calais (Ministère français de l'Agriculture) Le renouvellement des générations en zone de fermage majoritaire, 2016.

11. Cochet H. Le lopin : résidu moribond du passé ou voie d'avenir ? L'agriculture des villageois en Ukraine. 2014. P. 24.

12. Cochet H., Jaubertie C., Pardon L., Levesque R. Ukraine : une approche comparée des dynamiques et performances économiques des structures agricoles (Notes et études socio-économiques n° 34 - Décembre 2010 du Ministère de l'Agriculture), 2010.

13. Communication interprétative de la Commission sur l'acquisition de terres agricoles et le droit de l'Union européenne. Journal officiel de l'Union européenne. 2017. URL : [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/FR/TXT/?qid=1557646406518&uri=CELEX:52017XC1018\(01\)](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/FR/TXT/?qid=1557646406518&uri=CELEX:52017XC1018(01)).

14. Directive (UE) 2015/849 du Parlement Européen et du Conseil [Електронний ресурс] // Journal officiel de l'Union européenne. 2015. URL : <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/FR/TXT/?qid=1538559144127&uri=CELEX:32015L0849>.

15. Du rapport AEIAR «Politique, régulation et instruments fonciers, évolution des structures agricoles en Europe», 2014. P. 10, 11.

16. FNSAFER Travail exploratoire sur les grandes unités de production agricole en Haute-Normandie avec la Safer Haute Normandie, 2016.

17. Khodakivska O, Levesque R, Mohylnyi O. The Modern State Agricultural Policy of Ukrainian: problems of countries with transition economy. *Viešoji politika ir administravimas*. 2018, T. 17, Nr. 4. P. 526-538.

18. Lattre-Gasquet (de) M., Catherine D., Jacques M. et Piet Sur la base de la base de données FAOSTAT. In *Quel(s) avenir(s) pour les structures agricoles ? 2015*. P. 12.

19. Levesque R. La question foncière renouvelée : pour une alimentation durable de l'humanité et une souveraineté alimentaire de l'Europe in Cahier DEMETER n°15. 2014.

20. Levesque R. Les acquisitions chinoises dans le Berry, un cas européen in La Revue Foncière (mai), 2016.

21. Levesque R., Benkahla A. Hétérogénéité et différenciation des unités de production agricole européennes : illustrations des situations anglaise, allemande et française Note de synthèse # 26 du Comité Technique Foncier et Développement. Fonds documentaire dynamique sur lagouvernance des ressources naturelles de la planète. 2018. URL : https://www.agter.org/bdf/fr/corpus_chemin/fiche-chemin-772.html.

22. Levesque R., Liorit D., Pathier G., Les marchés fonciers ruraux régionaux entre dynamiques des exploitations agricoles et logiques urbaines (Economie et statistique n°444-445, INSEE), 2012.

23. Organisation des nations unies pour l'alimentation et l'agriculture. FAO. 2015. URL : <http://www.fao.org/3/a-i4040f.pdf>.

24. Ostrom E. Gouvernance des biens communs Pour une nouvelle approche des ressources naturelles. PLANÈTE EN JEU. 2010. Issue 1. P. 301.

5. Khodakivska, O.V. & Levesque, R. (2018). Zemelni vidnosyny: poshuk balansu interesiv mizh derzhavnym reholiuvanniam ta neoliberalizmom [Land relations: the search for a balance of interests between state regulation and neoliberalism]. *Ekonomika APK*, 6, pp. 5-11 [In Ukrainian].

6. Yurchenko, I.V. (2018). Rynkovyi obih zemel silskohospodarskoho pryznachennia v SShA [Agricultural land market turnover in the United States]. *Ekonomika APK*, 10, pp. 96-105 [In Ukrainian].

7. *Etude comparative des politiques foncières européennes (Allemagne, Angleterre, Espagne, Italie, Pologne, avec Agter et AgroParisTech) commanditée par le MAAP*. (2010). Service de la statistique et de la prospective [In French].

8. Averill, R. (2014). *Comparaison de l'efficacité économique des grandes exploitations de canne à sucre et des petites exploitations familiales à Piura (Pérou) et impacts différenciés de la gestion de l'eau d'irrigation*. Association pour contribuer à l'Amélioration de la Gouvernance de la Terre, de l'Eau et des Ressources naturelles (AGTER). Retrieved from: http://www.agter.org/bdf/fr/corpus_chemin/fiche-chemin-503.html [In French].

9. Camille, J. (2014). *Comparaison de l'efficacité économique d'une grande exploitation de canne à sucre et des petites exploitations familiales à Chinandega (Nicaragua)*. Association pour contribuer à l'Amélioration de la Gouvernance de la Terre, de l'Eau et des Ressources naturelles (AGTER). Retrieved from: http://www.agter.org/bdf/fr/corpus_chemin/fiche-chemin-502.html [In French].

10. Clersé, Terre d'Europe-SCAFR, Terre de Liens Nord-Pas-de-Calais Le renouvellement des générations en zone de fermage majoritaire. (2016). *Ministère français de l'Agriculture* [In French].

11. Cochet, H. (2014). *Le lopin : résidu moribond du passé ou voie d'avenir ? L'agriculture des villageois en Ukraine* [In French].

12. Cochet, H., Jaubertie, C., Pardon, L. & Levesque, R. (2010). Ukraine: une approche comparée des dynamiques et performances économiques des structures agricoles. *Notes et études socio-économiques n° 34 - Décembre 2010 du Ministère de l'Agriculture* [In French].

13. Communication interprétative de la Commission sur l'acquisition de terres agricoles et le droit de l'Union européenne. (2017). *Journal officiel de l'Union européenne*. Retrieved from: [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/FR/TXT/?qid=1557646406518&uri=CELEX:52017XC1018\(01\)](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/FR/TXT/?qid=1557646406518&uri=CELEX:52017XC1018(01)) [In French].

14. Directive (UE) 2015/849 du Parlement Européen et du Conseil. *Journal officiel de l'Union européenne*. Retrieved from: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/FR/TXT/?qid=1538559144127&uri=CELEX:32015L0849> [In French].

15. Politique, régulation et instruments fonciers, évolution des structures agricoles en Europe. (2014). *Du rapport AEIAR*, pp. 10-11 [In French].

16. *Travail exploratoire sur les grandes unités de production agricole en Haute-Normandie avec la Safer Haute Normandie*. FNSAFER [In French].

17. Khodakivska, O., Levesque, R., & Mohylnyi, O. (2018). The modern state agricultural policy of Ukrainian: problems of countries with transition economy. *Viešoji politika ir administravimas*, T. 17, 4, pp. 526-538 [In English].

18. Lattre-Gasquet (de), M., Catherine, D., & Jacques, M. (2015) In *Quel(s) avenir(s) pour les structures agricoles? Piet Sur la base de la base de données FAOSTAT*, p. 12 [In French].

19. Levesque, R. (2014). La question foncière renouvelée : pour une alimentation durable de l'humanité et une souveraineté alimentaire de l'Europe in Cahier. *Demeter*, 15 [In French].

20. Levesque, R. (2016). Les acquisitions chinoises dans le Berry, un cas européen in La Revue Foncière (mai) [In French].

21. Levesque, R. & Benkahla, A. (2018). *Hétérogénéité et différenciation des unités de production agricole européennes : illustrations des situations anglaise, allemande et française Note de synthèse # 26 du Comité Technique Foncier et Développement*. Fonds documentaire dynamique sur lagouvernance des ressources naturelles de la planète. Retrieved from: https://www.agter.org/bdf/fr/corpus_chemin/fiche-chemin-772.html [In French].

25. Ricciardi V., Ramankutty N., Mehrabi Z. How much of the world's food do smallholders produce? *Global Food Security*, 2018. Vol. 17. P. 64-72.

26. Terres d'Europe, SCAFR, Besoin de portage du foncier par des capitaux extérieurs : Approche par enquête terrain et appariement du cadastre et du registre parcellaire graphique (RPG) in *Marché SSP n° SSP-2013-090*, Numéro de l'étude 13 17, article publié sur NESE n° 41, décembre 2016.

22. Levesque, R., Liorit, D., & Pathier, G. (2012). Les marchés fonciers ruraux régionaux entre dynamiques des exploitations agricoles et logiques urbaines. *Economie et statistique*, 444-445 [In French].

23. Organisation des nations unies pour l'alimentation et l'agriculture (2015). *FAO*. Retrieved from: <http://www.fao.org/3/a-i4040f.pdf> [In French].

24. Ostrom, E. (2010). Gouvernance des biens communs Pour une nouvelle approche des ressources naturelles. *PLANÈTE EN JEU*, 1, p. 301 [In French].

25. Ricciardi, V., Ramankutty, N., & Mehrabi, Z. (2018). How much of the world's food do smallholders produce? *Global Food Security*, 17, pp. 64-72 [In English].

26. Besoin de portage du foncier par des capitaux extérieurs: Approche par enquête terrain et appariement du cadastre et du registre parcellaire graphique (RPG) in *Marché SSP n° SSP-2013-090*. (2016). *Terres d'Europe, SCAFR*, 13, 17 [In French].

Levesque R. Agricultural structures, sustainability of food systems and land markets regulation

The purpose of the article is to investigate different agricultural production structures, their evolution and the underlying logic. The article is also aimed at highlighting the consequences of functioning of land markets, as well as to highlight the factors limiting the effective development of crop production, taking into account environmental aspects. Additionally, among the goals of the article are the comparison of the performance of different production units and suggestion of ways to regulate land markets at different geographical scales with the involvement of all stakeholders.

Research methods. *The research was carried out using common scientific approaches and methods, in particular the empirical method (for comprehensive assessment of the current state of agricultural structures, land markets); institutional analysis (for selecting effective mechanisms for regulating land markets); abstract and logical (for theoretical generalizations and formulation of conclusions).*

Research results. *It was determined the unconditional necessity of strict regulation of land markets by states, local communities, consumers and producers in order to redistribute the land for the benefit of individuals who are personally involved in the agricultural production system and to improve functioning of the ecosystem of natural, agricultural and forest areas.*

Elements of scientific novelty. *The purpose and specifics of the activities of large and small agricultural bodies were revealed in the article. The main trends of the world's land markets were determined. The advantages of family-type farms over large agricultural holdings in economic, social and environmental terms were outlined. The basic instruments of regulation of the land markets were offered.*

Practical significance. *Considering foreign experience, there were proposed effective mechanisms for regulating land markets with the aim of building sustainable, cost-effective and socially fair land use in the agricultural sector, which will ensure rural development and formation of efficient agriculture. Tabl.: 3. Figs.: 2. Refs.: 26.*

Keywords: *land concentration; farmland markets; regulation of farmland markets; family farm; agroecology.*

Levesque Robert - engineer, agricultural specialist of AgriPariTech (INAPG Division), President of the Association for the Improvement of Land, Water and Natural Resources Management (AGTER) (16, Claude Bernard st., Paris, France)
E-mail: robert.levesque@agter.org

Левек Р. Сельскохозяйственные структуры, устойчивость продовольственных систем и регулирование земельных рынков

Цель статьи - исследовать различные сельскохозяйственные производственные структуры, их эволюцию и логику, что находится в её основе. Показать последствия функционирования земельных рынков, а также осветить факторы, ограничивающие эффективное развитие растениеводства, с учетом экологических аспектов. Сравнить эффективность различных производственных единиц и предложить способы регулирования земельных рынков в различных географических масштабах с привлечением всех заинтересованных сторон.

Методика исследования. *Исследование выполнено с применением общенаучных подходов и методов, в частности эмпирического метода (комплексная оценка современного состояния сельскохозяйственных структур, земельных рынков); институционального анализа (для выбора эффективных механизмов регулирования земельных рынков); абстрактно-логического (теоретические обобщения и формулирование выводов).*

Результаты исследования. *Определена безусловная необходимость жесткого регулирования земельных рынков государством, местными общинами, потребителями и самими производителями с целью перераспределения земель в пользу лиц, которые лично задействованы в системе сельскохозяйственного производства, и для обеспечения улучшения функционирования экосистемы природных, сельскохозяйственных и лесных зон.*

Элементы научной новизны. *Раскрыты цели и специфика деятельности крупных и малых агроформирований. Определены основные тенденции земельных рынков мира. Выявлены преимущества фермерских хозяйств семейного типа по сравнению с крупными аграрными холдингами в экономическом, социальном и экологическом плане. Предложены основные инструменты регулирования земельных рынков.*

Практическая значимость. *Опираясь на зарубежный опыт, предложены действенные механизмы регулирования земельных рынков с целью построения устойчивого, экономически эффективного и социально-справедливого землепользования в аграрной сфере, что обеспечит развитие сельских территорий и формирование эффективного сельского хозяйства. Табл.: 3 Илл.: 2 Библиогр.: 26.*

Ключевые слова: концентрация земель; рынки фермерских земель; регулирование рынков фермерских земель; семейная ферма; агроэкология.

Левек Роберт - инженер, специалист по вопросам сельского хозяйства AgroПариТех (направление INAPG), президент AGTER (Ассоциация по улучшению управления земельными, водными и природными ресурсами) (Франция, г. Париж, ул. Клода Бернарда, 16)
E-mail: robert.levesque@agter.org

Стаття надійшла до редакції 25.10.2019 р.

Фахове рецензування: 12.11.2019 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Левек Р. Сільськогосподарські структури, сталість продовольчих систем та регулювання земельних ринків. *Економіка АПК*. 2020. № 1. С. 18 – 33. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202001018>

Levek, R. (2020). Silskohospodarski struktury, stalist prodovolchych system ta rehuliuвання zemelnykh rynkiv [Agricultural structures, sustainability of food systems and land markets regulation]. *Ekonomika APK*, 1, pp. 18 – 33 [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202001018>

*

УДК 331.101.262

JEL Classification: Q10; Q11

DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202001033>

Л.І. МИХАЙЛОВА, доктор економічних наук, професор
Л.В. КОРЕНІВСЬКА, аспірант*

Оцінка економічного потенціалу виробництва продукції коноплярства в Україні

Мета статті - дослідити на засадах економічного аналізу потенційні можливості розвитку виробництва продукції коноплярства в Україні та її окремих регіонах; довести необхідність участі держави у відродженні галузі; спрогнозувати можливі канали збуту продукції на світовому ринку.

Методика дослідження. За методологічну основу дослідження слугували положення економічної теорії та системного аналізу. Динаміку і структуру виробництва продукції коноплярства вивчали з використанням статистично-економічного методу. Розрахунково-конструктивний метод та метод порівняння застосовано для оцінювання сучасного стану управління економічним потенціалом галузі коноплярства. За допомогою логіко-евристичного методу, зокрема, методу експертних оцінок, оцінювали канали збуту продукції коноплярства на вітчизняному та закордонних ринках. Аргументація теоретичних положень та одержаних висновків щодо перспектив розвитку виробництва продукції коноплярства в Україні ґрунтується на системному підході та абстрактно-логічному методі.

Результати дослідження. Окреслено основні складові потенціалу виробництва продукції коноплярства в Україні та Сумській області. Проведено аналіз динаміки посівних площ, урожайності та валових зборів волокна й насіння технічних конопель, динаміки споживчих цін на продукцію коноплярства. Обґрунтовано необхідність всебічної державної підтримки галузі коноплярства - як пріоритетного напрямку щодо забезпечення виробників екологічною сировиною та продукцією глибокої переробки не тільки на внутрішньому ринку, а й зайняти вагому нішу на зовнішньому ринку.

Визначено роль Інституту луб'яних культур НААН у створенні унікальних сортів технічних конопель, які вирощуються не лише в зонах Полісся, Лісостепу та Степу України, а й у світі.

Елементи наукової новизни. Проведене дослідження надало змогу окреслити особливості виробництва продукції коноплярства та проблеми, які стримують його розвиток. Обґрунтовано необхідність на рівні держави в найкоротші строки оптимізувати нормативно-правове регулювання функціонування цієї галузі, продовжити розробку та фінансування програм із забезпечення підприємств різних організаційно-правових форм господарювання насінням конопель вітчизняної селекції категорії базове та сертифіковане. Доведено доцільність інвестування коштів у будівництво заводів для первинної переробки технічних конопель.

Практична значущість. Реалізація запропонованих заходів забезпечить нарощування економічного потенціалу виробництва продукції коноплярства та дозволить значно підвищити ефективність діяльності виробників цієї галузі. В цілому вирішення поставлених завдань сприятиме створенню робочих місць у нових підприємствах із виробництва та переробки даної культури в усіх регіонах України. Табл.: 1. Рис.: 8. Бібліогр.: 23.

* Науковий керівник - Л.І. Михайлова, доктор економічних наук, професор.

© Л.І. Михайлова, Л.В. Коренівська, 2020